

KRIISIPÄÄTÖKSENTEON RATIONAALISUUS JA UKRAINAN KRIISI

PEKKA SIVONEN

Kirjoittaja on strategian professori Maanpuolustuskorkeakoulussa.

TIIVISTELMÄ

Yksinkertaistavat oletukset rationaalisuudesta kriisipäätöksenteossa ovat jo pitkään olleet kansainvälisen politiikan tutkimuksessa kritiikin kohteena. Päätöksentekijät nojaavat tarkoitushakuisesti valikoituun informaatioon, uskomuksiinsa ja taustaideologiaansa. Päätäjät uskovat keskenään erilaisiin maailmanpolitiikan malleihin, eivätkä toimi kriiseissä yleensä hyperrationaalisella tavalla. Venäjä onkin sotatoimillaan Georgiassa vuonna 2008 ja Ukrainaa vastaan vuodesta 2014 yllättänyt lännen, koska se ei pelaa lännessä sisäistetyillä rationaalisuuden säännöillä. Toimillaan Venäjä rikkoo

kansainvälistä oikeutta ja esimerkiksi ETYK-sopimusta. Tilanteessa näkyy myös voimankäytön mahdollistuminen kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa aivan uudella tavalla. Eivätkä nämä konfliktiin lännen kanssa johdaneet Venäjän toimet ole voimapolitiittisen realismin, vaan valloituspolitiikan mukaisia toimia. Realismin mukaiseksi toimintamalliksi voisi pikemminkin kuvata tämän haasteen synnyttämää Yhdysvaltain ja EU:n päättäväisyyttä luoda vastavoimaa Venäjän etenemisen muodostamalle haasteelle. Venäjä ja länsi asuttavat erilaisia rationaalisuuden maailmoita.

ALUKSI

Kansainvälisen politiikan tutkimuksen kansainvälisiin turvallisuuskysymyksiin paneutuvassa osassa, jota kutsutaan turvallisuustutkimukseksi (*security studies*) tai meille tutummalla tavalla strategian tutkimukseksi (*strategic studies*), keskeisenä kiistakysymyksenä ja tutkimuksen kohteena on *valtion ulko- ja turvallisuuspoliittisen päätöksenteon rationaalisuuden aste ja luonne*. Tässä suhteessa keskustelu on painottunut nimenomaan kriisipäätöksenteon tarkasteluun, koska sen piirissä

kansalliset turvallisuusintressit ovat korostuneesti esillä. Kyse on siis valtion poliittisen johdon valinnoista sellaisissa akuutin kansainvälisen kriisin oloissa, joissa valtio on aktiivinen ja kriisiin keskeisesti osallinen toimija. Dramaattisimmillaan on kyse sotaa ja rauhaa koskevista valinnoista. Sekä yleinen että tutkimusyhteisön kiinnostus kriisipäätöksenteon rationaalisuutta kohtaan korostuu varsinkin yllätyksellisten, akuuttien ja sotilaalliseen voimankäyttöön kulmineoituvien kriisien

myötä. Tällaiset voivat kertoa paljon paitsi itse kriisipäätöksenteon dynamiikasta, myös ajankohdan kansainvälisen järjestelmän ja sen pelisääntöjen muutoksesta. Uusin esimerkki tällaisesta merkitysyhteysiltään ja vaikutuksiltaan Suomenkin kannalta keskeisestä tapahtumasarjasta on Ukrainan kriisin täysimittaisen kansainvälistyneisyyden vaihe. Tämä alkoi Venäjän alkuvuodesta 2014 toteuttaman Krimin valtaamisen myötä.

YKSINKERTAISTETUT RATIONAALISUUSOLETUKSET

Kansainvälisen politiikan tutkimuksen *hyperrationalistinen* suuntaus tulkitsee valtiolliset päätöksentekijät pääsääntöisesti *hyödyn maksimoijina*.¹ Tällaisia rationaalisuusmalleja kutsutaan päätöksentekijöiden subjektiivisten odotettujen utiliteettien (hyötyjen) teorioiksi (*theories on subjective expected utilities*, SEU).² Päätäjien toimintaa tulkitaan universaalina valintatilanteiden ratkaisumallina: valintojen perustana nähdään päätäjien näkemys keinoista saavuttaa asettamansa tavoitteet mahdollisimman tehokkaasti.

Vahvoilla rationaalisuusoletuksilla on ollut keskeinen asema mikrotaloustieteellisissä teorioissa, jotka koskevat valintojen tekemistä vapailla markkinoilla. Näistä teorioista suuntaus levisi yhteiskuntatieteisiin varsinkin 1960-luvulta alkaen. Strategian tutkimuksen saralla sovellus on ollut toimintasuositus ja normi siitä, että valtiollisten päätöksentekijöiden tulisi suhtautua sotilaallisen voiman tarjoamiin mahdollisuuksiin politiikan tekemisenä ja sodanjohtona hyödyn maksimoimisen lähtökohdasta. Lämpimurron omaisina tässä suhteessa voidaan pitää erityisesti niitä teorioita pelotteen ja väkivallan diplomatian aktiivisesta ja luovasta käytöstä, joita Thomas C. Schelling ja Herman Kahn kehittivät Yhdysvalloissa 1960-luvulla.³ Samanaikaisesti amerikkalaisessa turvallisuuspoliittisessa päätöksenteossa varsinkin Kennedyn ja Johnsonin presidenttikausilla maan puolustusministerinä toiminut Robert S. McNamara toi pitkälle vietyä rationaalisuusteoriointia edustaneita siviilistrategoja ja systeemi-teoreetikkoja keskeisiin aseisiin Pentagonin suunnitteluprosesseissa. Lawrence Freedman puhuu McNamarasta rationaa-

-
- 1 "Hyperrationalism" käsitettä tässä tarkoituksessa käyttää Jonathan Kirshner artikkelissaan "The Economic Sins of Modern IR Theory and the Classical Realist Alternative", *World Politics*, Vol. 67, No. 1, January 2015.
 - 2 Paul J.H. Schoemaker, "The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations", *The Journal of Economic Literature*, Vol. 20, No. 2, June 1982. SEU-teorian soveltamisesta kansainvälisen politiikan tutkimuksen alalla esim. Robert Jervis, "Rational Deterrence: Theory and Evidence", *World Politics* Vol. 41, No. 2, January 1989.
 - 3 Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, New York, NY: Oxford University Press 1960; Thomas C. Schelling, *Arms and Influence*, New Haven, CT: Yale University Press 1966; Herman Kahn, *On Thermonuclear War*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1960; Herman Kahn, *Thinking About the Unthinkable*, New York, NY: Horizon Press 1962; Herman Kahn, *On Escalation: Metaphors and Scenarios*, New York, NY: Praeger 1965.

lisuususkovaisena, joka halusi kehittää Yhdysvaltain puolustussuunnittelun ytimeen ”*homo economicusta*” vastaamaan ”*homo strategicuksen*”.⁴

Vastareaktiona tälle kehitykselle kansainvälisen politiikan ja strategian tutkimuksessa (ja sen politiikkayhteyksissä) julkaistiin Yhdysvalloissa 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla lukuisia vaikuttavia tutkimuksia, joissa kyseenalaistettiin yksinkertaistavat oletukset päätöksentekijöiden mahdollisuuksista hyperrationalismiin kriisitilanteissa. Mainittakoon Joseph de Riveran rationaalisuutta ulkopoliittikan teossa rajoittavia psykologisia tekijöitä koskeva tutkimus,⁵ Graham Allisonin tutkimus Yhdysvaltain päätöksenteosta Kuuban kriisin aikana,⁶ Irving Janisin tutkimus pienryhmädynamiikasta ulkopoliittisessa päätöksenteossa,⁷ Ole Holstin tutkimus kriisipäätöksenteosta⁸, John Steinbrunerin kattava tutkimus päätöksentekoprosessin epärationaalisista elementeistä⁹ ja Robert Jervisin tutkimus tiedonkulun ja havainnoinnin rajoitteiden

merkityksestä päätöksenteon rationaalisuutta vähentävinä tekijöinä.¹⁰

Tätä kritiikkiä, joka kohdistuu oletettuun valtiollisen päätöksentekijän ulkopoliittisessa kriisitilanteessa harjoittamaan rationaaliseen kalkyyliin, voidaan kuvata seuraavasti:

- Päätöksentekijän tilanteessa omaama informaatio on keskeisiltä osiltaan yleensä puutteellista ja valikoitunutta.¹¹
- Epävarmuuden paineen vuoksi päätöksentekijä joutuu tällaisessa tilanteessa alttiiksi houkutukselle nojata uskomuksiinsa ja taustaideologiaansa.
- Kun päätöksentekijä on kerran muodostanut mielikuvan päätöksensä käsittelemästä todellisuudesta, hän on tiettyssä mitassa taipuvainen kriisin aikana säilyttämään tämän mielikuvan vaikka ilmeni sen kanssa ristiriitaista todistusaineistoa.
- Tämä voi johtaa saadun informaation tarkoitushakuiseen tulkintaan ja manipulaatioon.¹²

4 Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, NY: St. Martin's Press 1981, s. 231.

5 Joseph de Rivera, *The Psychological Dimension of Foreign Policy*, Columbus, OH: Charles Merrill 1968.

6 Graham T. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston, MA: Little, Brown 1971.

7 Irving L. Janis, *Victims of Groupthink*, London: Houghton Mifflin 1972. Edelleen päätöksentekopsykologiasta Irving L. Janis & Leon Mann, *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment*, New York, NY: The Free Press 1977.

8 Ole R. Holsti, *Crisis, Escalation, War*, Montreal: McGill – Queens University Press 1972.

9 John D. Steinbruner, *The Cybernetic Theory of Decision: New Dimensions of Political Analysis*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1974.

10 Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1976.

11 Sama, ss. 319–408.

12 Steinbruner, mt. 1974, s. 123.

Taloustieteestä Nobel-palkinnon vuonna 1978 saaneen Herbert Simonin kehittämän ”sidotun rationaalisuuden” (*bounded rationality*) teorian mukaisesti tämäntyyppisessä asetelmassa ja aikarajoitteiden alaisena päätöksentekijä on paineessa tyytymään ”utiliteettifunktion maksimoinnin” sijasta siihen valintavaihtoehtoon, joka ensimmäiseksi näyttää täyttävän tyydyttävyyden kriteerit (*satisfying strategy*).¹³

Charles Reynolds on kritisoinut rationaalisuusoletuksia kansainvälisessä poliittis-sotilaallisessa kriisikommunikaatiossa nimenomaan siitä mielikuvasta, että osapuolet pelaisivat ”samaa peliä” ymmärtäen säännöt ja viestit samalla tavalla. Hänen mukaansa tällöin oletetaan liikaa osapuolten tietämyksestä, joka liittyy toistensa tavoitteisiin ja mieltämiin vaihtoehtoihin, toistensa arvoihin ja toimintasääntöihin ja tilanteessa vallitseviin tiedonkulkuolosuhteisiin.¹⁴ On kiinnitetty huomiota esimerkiksi siihen, miten sotien aloittamispäätökset ovat syntyneet rationaalisia päätöksentekoprosesseja koskevia oletuksia uhmaten. Tällöin odotettavissa olevia kustannuksia on vähätelty ja menestyksen mahdollisuuksia liioiteltu.¹⁵ Klassinen esimerkki on Japanin päätös hyökätä Pearl Harbouriin joulukuussa 1941: voimasuhdevertailun olisi toki

pitänyt kertoa maan päätöksentekijöille, etteivät he voi voittaa Yhdysvaltoja pitkityvässä sodassa.

Toisaalta päätöksenteon rationaalisuuden mahdollisuuksia ei pidä kategorisesti vähätelläkään. Yksinkertaistaminen johtaa olkinuken rakentamiseen, jotta se olisi helpompi polttaa. Valtiollisessa kriisipäätöksenteossa esiintyy varmasti säännönmukaisuuksia, jotka antavat tukea riittävän varovaisesti muotoilluille rationaalisin valinnan malleille. Frank C. Zagare kutsuu tällaista keviden vaatimusten rationaalisuuskäsitystä ”*instrumentaaliseksi rationaalisuudeksi*”: toimija valitsee kahdesta tarjoutuvasta vaihtoehdosta sen, jonka uskoo johtavan parempaan lopputulokseen. Jos parasta mahdollista tulosta ei edes väitetä haettavan, päätännän rationaalisuuden puite saavutetaan tietyillä reunaehdoilla (pienemmällä todennäköisyydellä kuitenkin esimerkiksi diktatorisen hallintajärjestelmän oloissa).¹⁶

Kritiikissään ”hyperrationalistisia” päätöksenteko-oletuksia vastaan Jonathan Kirshner katsoo näiden perustuvan virheelliseen taloudellisten päätöksentekoteorioiden soveltamiseen ja niistä tehtyihin virheellisiin analogioihin suhteessa kansainvälisen politiikan tutkimukseen. Korjauskeinona tähän vääristymään

13 Hänen malleistaan esimerkiksi Herbert A. Simon, *Models of Thought*, New Haven, CT: Yale University Press 1979 ja Herbert A. Simon, *Reasons in Human Affairs*, Oxford: Basil Blackwell 1983.

14 Charles Reynolds, *The Politics of War: A Study of the Rationality of Violence in Inter-State Relations*, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf 1989.

15 Richard Ned Lebow & Janice Gross Stein, ”Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter”, *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989.

16 Frank C. Zagare, ”Rationality and Deterrence”, *World Politics*, Vol. 42, No. 2, January 1990.

17 Kirshner, ma. s. 156.

Kirshner suosittelee *klassisen realismin renessanssia*. Klassinen realismi painottaa valtioiden toiminnan selityksissä ja ennakkoinneissa valintojen vapautta, historian merkitystä, ideologian roolia, epävarmuutta ja ennustamisen vaikeutta.¹⁷ Kirshner käy artikkelissaan läpi näin määrittelensä ”rationaalisten odotusten teorian” virheellisiä otaksumia eli ”syntejä” ja vertaa näitä kohta kohdalta parempana vaihtoehtona pitämäänsä klassisen realismin perspektiiviin.

Ensinnäkin hänen mukaansa kansainvälisen politiikan analyysia ei pidä yrittää uusrealistien tavoin rajoittaa järjestelmätasoisena perspektiivin soveltamiseen, koska siinä valtioiden välisten erojen merkitystä (voimasuhde-eroja lukuun ottamatta) pyritään lähtökohtaisesti häivyttämään. Valtiot ovat kuitenkin toisiinsa nähden vähemmän samanlaisia kuin esimerkiksi vapailla markkinoilla toimivat yhtiöt ovat suhteessa toisiinsa: ennen kaikkea valtioiden tavoitteet poikkeavat toisistaan paljon enemmän kuin liikeyritysten tavoitteet.¹⁸ Klassiset realistit korostavat valtioiden sisäpoliittisen variaanssin tärkeyttä niiden toiminnan ymmärtämisessä, samaten kuin valtioiden historiallisten kokemusten merkitystä.¹⁹

Toisekseen Kirshner korostaa ennustamismallien rajoitteita, ja asettaa niitä vastaan klassisen realismin käsityksen ennustamisen mahdottomuudesta tapahtumien ja niiden syiden suuren variaanssin vuoksi. Tässä Kirshner hylkää sisällöltään vaativamman ”ennustamisen” (*prediction*) tavoitteen sitä vähemmän vaativan ”ennakkoinnin” (*anticipate*) tavoitteen hyväksi, tukeutuen esimerkiksi John Lewis Gaddisiin ja Hans Morgenthauhun.²⁰ Näistä jälkimmäisen sanoin: ”*The first lesson the student of international politics must learn and never forget is that the complexities of international affairs make simple solutions and trustworthy prophesies impossible*”²¹ (Ensimmäinen asia, joka kansainvälisen politiikan opiskelijan tulee oppia eikä koskaan unohtaa, on että kansainvälisten asioiden kompleksisuus tekee yksinkertaiset ratkaisut ja luotettavat ennusteet mahdottomiksi).

Kolmanneksi Kirshner muistuttaa klassisen realismin hylkäävän rationalistisen sotien selitysmallin (*rationalist explanations for war, REW*), joka nojaa oletukseen samalla tavoin informoitujen rationaalisten toimijoiden päätyemisestä samanlaisiin odotuksiin aseellisen konfliktin kehityksestä. Vuonna 2000 julkaisemassaan

18 Tässä Kirshner viittaa Arnold Wolfersin artikkeliin ”The Goals of Foreign Policy” teoksessa Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration*, Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press 1962.

19 Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge, UK: Cambridge University Press 1981, s. 51.

20 Kirshner, ma s. 163; John Lewis Gaddis, ”International Relations Theory and the End of the Cold War”, *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter 1992–93, s. 53. Hans J. Morgenthau, *Scientific Man vs. Power Politics*, Chicago, IL: University of Chicago Press 1946.

21 Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations*, 3rd ed., New York, NY: Knopf 1960, s. 20.

artikkelissa Kirshner painottaa päättäjien rutiininomaisesti päätyvän huomattavasti erilaisiin lopputulemaodotuksiin karkeasti ottaen samalla tavoin informoituinakin. Itse asiassa juuri tämä ominaispiirre selittääkin sotien syttymistä, koska virhelaskelmat leimaavat koko prosessia.²² Sotaan ryhtyminen on nimenomaan heittäytymistä tuntemattomaan! Morgenthau painottikin sotilaallisen menestyksen arvaamattomuutta.²³

Kansainvälisessä kanssakäymisessä päättäjät nojautuvat keskenään erilaisiin ja kilpaileviin maailmanpolitiikkaa koskeviin teoreettisiin malleihin, ja laskevat tulevaisuusodotuksiaan tällaisten varaan. Tämän ymmärtämisen pohjalta klassisessa realismissa nähdään valtiollisten päättäjien voivan toimia *pääsääntöisesti rationaalisella, mutta ei hyperrationaalisella tavalla.*

VENÄJÄN VOIMANKÄYTÖN UUSI SUUNTA

Tästä päästäänkin tämän artikkelin analyttiseen sovelluskysymykseen: onko ilmennyt muutos Venäjän sotilaallisessa voimankäytössä sotatoimissa Georgiaa vastaan vuonna 2008 ja Ukrainaa vastaan vuodesta 2014 yllättänyt lännen, koska Venäjä ei enää pelaakaan lännessä sisäisteytyillä rationaalisuuden säännöillä? Onko Venäjä toimillaan näissä kriiseissä ja edelleen jatkuvilla reaktioillaan kohtaamaansa

pakotepolitiikkaa vastaan nimenomaan julkisesti irtautunut sille kansainvälisesti asetetuista rationaalisen toiminnan odotuksista, ja ryhtynyt luomaan näille odotuksille vastapainoksi omaa todellisuuskuvaansa maailmasta? Markkinoidaanko tällaista sekä Venäjän sisäisessä tiedotusympäristössä että halukkaille läntisille tarkkailijoille ikään kuin vaihtoehtoisena mallina, jonka kautta tarkasteltaessa Venäjän toimet näyttäytyisivät täysin rationaalisina, johdonmukaisina ja järkevinä?

Tällaiseltahan tilanne vaikuttaa, ja juuri siksi Venäjän ja lännen väliset suhteet ovat kiristyneet ja diplomaattinen umpikuja on kärjistynyt. Venäjän valitsema linja on tullut kansainväliselle yhteisölle yllätyksenä juuri siksi, koska maan odotettiin noudattavan vakiintunutta kansainvälistä oikeutta ja allekirjoittamia kansainvälisten suhteiden perussopimuksia. Valtaamalla Etelä-Ossetian ja Abhasian Georgialta vuonna 2008 ja julistamalla ne ”itsenäisiksi”, valtaamalla Krimin niemimaan Ukrainalta vuonna 2014 ja julistamalla liittäneensä sen omaan valtialueeseensa, sekä tukemalla Itä-Ukrainan separatistien sotatoimia Ukrainaa vastaan vuodesta 2014 Venäjä on rikkonut sekä YK:n perusasiakirjaa että vuonna 1975 Helsingissä allekirjoitettua ETYK-sopimusta. Jälkimmäisessä vahvistetaan erityisen selkeäksi maanosan turvallisuusjärjestelmän normiksi se periaate, että valtioiden välisiä rajoja voidaan

22 Jonathan Kirshner, ”Rationalist Explanations for War?”, *Security Studies*, Vol. 10, No. 1, Autumn 2000, myös James G. Fearon, ”Rationalist Explanations for War”, *International Organization*, Vol. 49, No. 3, Summer 1995.

23 Hans J. Morgenthau, mt. 1946, ss. 138–140.

Euroopassa muuttaa vain rauhanomaisin keinoin.

Miten tähän on tultu? Kylmän sodan aikana Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton johtamien blokkien vastakkainasettelu hallitsi eurooppalaista turvallisuusjärjestystä. Tuo vastakkainasettelu ulottui yhteiskuntajärjestelmien perusteisiin saakka, ja siihen liittyi osapuolten välinen sotilaallinen vastakkainolo, varustautuminen ja molempien vahvasti mieltämä yhteenoton mahdollisuus. Osapuolten välinen ydinasekilpa johti niin vakavaan yhteenoton eskaloitumisen riskiin, että sota-toimiin ryhtyminen Euroopassa oman valtapiirin laajentamiseksi nähtiin vain äärimmäisenä ja uhkapelinomaisena mahdollisuutena. Sen sijaan juuri samainen eskalaation riski takasi Neuvostoliitolle mahdollisuuden käyttää voimaa Unkaria vastaan vuonna 1956 ja Tshekkoslovakiaa vastaan vuonna 1968. Se tiesi, ettei länsiliiton taholta puututtaisi toisen osapuolen sisäiseen kurinpalautukseen.

Niinpä Neuvostoliitolle oli helppoa hyväksyä vuonna 1975 periaate ETYK-sopimuksen allekirjoittajamaiden rajojen väkivaltaisen muuttamisen kieltämisestä. Sopimuksen tarkoittamalla alueella tällaisen yrittäminen oman valtapiirin laajentamiseksi olisi johtanut valtavaan viholisuuksien eskaloitumisen riskiin. Mutta kylmän sodan aikana tämä logiikka ei pätenyt vastakkainolon etäisemmillä alueilla: Korean ja Vietnamin sodissa lännen ja idän yhteiskuntajärjestelmät kävivät suurvaltain osallisuudella ja vahvalla tuella laajamittaisesti toisiaan vastaan. Eskalaation riski oli ratkaisevasti vähäisempi.

Mutta eurooppalainen todellisuus muuttui tässäkin suhteessa kylmän sodan päätyttyä. Neuvostoliiton johtama blokki ja itse Neuvostoliittokin lakkasi olemasta, ja voimankäyttö Euroopassa mahdollistui aivan uudella tavalla. Jugoslavian hajomissodat 1990-luvulla johtivat viimein Naton ilma-aseen käyttämiseen Serbiaa vastaan Kosovon kriisissä vuonna 1998. Tämä tilanne päättyi Milosevicin hallinnon kaatumiseen Serbiassa ja Kosovon asteittaiseen irtaantumiseen maasta. Näin voitiin siis toimia, jopa ilman YK:n turvallisuusneuvostolta saatua mandaattia, koska kylmän sodan kaltainen eskalaatio-riski oli poistunut.

Ja Yhdysvaltain johdolla voimaan on turvauduttu aivan uusien kylmän sodan jälkeisten reunaehtojen puitteissa myös Euroopan ulkopuolisilla kriisialueilla: YK:n mandaatilla Kuwaitin vapauttamiseksi Persianlahden sodassa 1990–91, YK:n mandaatilla vallan vaihtamiseksi Afganistanissa vuonna 2001, ilman YK:n mandaattia vallan vaihtamiseksi Irakissa vuonna 2003 ja YK:n mandaatilla vallan vaihtamiseksi Libyassa vuonna 2011. Kylmän sodan päätyminen antoi aivan uudet mahdollisuudet toimia. Mutta missään näistä tapauksista Yhdysvallat ja sen liittolaiset eivät ole toimineet oman valtialueensa laajentamiseksi, toisin kuin Venäjä tosiasiallisesti Georgiassa vuonna 2008 ja suoranaisesti Krimillä vuonna 2014.

Palataanpa nyt kysymykseen kriisipäätöksenteon rationaalisuusolettamuksista tutkimuksessa ja katsotaan niiden merkitystä Ukrainan kriisin tulkitsemisessä.

Tunnettu realismia edustava kansainvälisen politiikan tutkija John J. Mearsheimer kuvaa artikkelissaan ”*Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault*” Krimin niemimaan valtaamiseen johtaneen Venäjän kriisipäätöksenteon realismin teorian mittapuilla arvioiden rationaaliseksi, siinä missä Yhdysvaltain ja EU:n tätä edeltäneet ja Venäjän reaktioon johtaneet Ukrainan-päätökset hän kuvaa realismin lähtökohdista irtautuneiksi.²⁴ Mearsheimerin mukaan läntinen politiikka Ukrainan suhteen perustui liberalistiseen utopiaan, jonka Venäjää provosoivana lähtökohtana oli Ukrainan länsimaistaminen: demokration maksimaalinen edistäminen ja perspektiivi EU:n, jopa Naton jäsenyydestä. Niinpä Yhdysvallat ja EU Mearsheimerin mukaan olisivatkin päävastuussa koko Ukrainan tapahtumien synnyttämästä kriisistä. Ne eivät nimittäin Mearsheimerin mukaan käsittäneet Putinin hallinnon legitiimejä turvallisuushuolia Ukrainan suhteen, huolia jotka motivoivat Venäjän voimapoliittiseen realismiin nojaavaa intressipiiripolitiikkaa. Mearsheimerin neuvo onkin: ”*The United States and its allies should abandon their plan to westernize Ukraine and instead aim to make it a neutral buffer between NATO and Russia, akin to Austria’s position during the Cold War*”²⁵ (USA:n ja sen liittolaisten tulisi hylätä Ukrainan länsimaistamissuunnitelmat ja sen sijaan pyrkiä tekemään siitä puolueeton puskuri NATO:n ja Venäjän väliin,

kuten Itävalta oli kylmän sodan aikaan). Mearsheimerin mukaan lännen tulisi: ”*work to create a prosperous but neutral Ukraine, one that does not threaten Russia and allows the West to repair its relations with Moscow*”²⁶ (pyrkii luomaan kukoistava mutta puolueeton Ukraina, joka ei uhkaa Venäjää ja joka antaa lännelle mahdollisuuden korjata suhteensa Moskovaan).

On aivan selvää, että Venäjän yhtenöityminen Ukrainan tapauksessa Yhdysvaltain ja EU:n edustaman linjan kanssa edustaa kahden toisiinsa nähden ristiriidassa olevan logiikan kohtaamista. Kyseessä on itse asiassa suorastaan malliesimerkki todellisuuden lukemisesta kahden erilaisen päätöksenteon rationaalisuuskalkyylin kautta. Mutta eri asia on, törmäsivätkö tässä yhteen venäläinen voimapoliittinen realismi ja läntinen usko liberaaliin maailmanjärjestykseen. Ratkaiseva kysymys kuuluu: onko Venäjä toimiltaan edustanut voimapoliittista realismia, vai imperiaaliseen traditioon tukeutuvaa etupiirirajattelua ja alueellista laajentumishalua? Vastataksemme tähän meidän tulee katsoa, mitä realismissa tarkoitetaan vastuullisella valtiomiestaidolla (*prudent statesmanship*).

Realismi pyrkii edistämään kansallista etua rakentamalla valtiollista politiikkaa kestäville lähtökohdille suhteessa muihin kansainvälisen järjestelmän toimijoihin. Voimapoliittiset realiteetit määräävät toiminnan kehykset ja tavoitteiden

24 John J. Mearsheimer, ”Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault”, *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 5, September/October 2014.

25 Sama, s. 87.

26 Sama, s. 89.

määrittelyn, mutta oikean valtiomiestaidon tarkoituksena on tilannekohtaisesti toimivien pragmaattisten ratkaisujen saavuttaminen. Kansainvälisiin voima-suhteisiin voidaan vaikuttaa vastavoiman luomisella ja ylläpitämisellä suhteessa haastajiin (tasapainopolitiikka), ja tässä tarkoituksessa ovat käytössä mm. varustelun, liittoutumisen ja järjestelmän sopimusvaraisen sääntelyn mahdollisuudet. Klassisen voimapolitiittisen realismin ydin onkin oikean eli vastuullisen valtiomiestaidon perusteiden määrittelemine ja sovellutusten etsiminen.²⁷

Mutta sen sijaan vastuulliseen valtiomiestaitoon eivät kuulu valloituspolitiikka, maa-alueiden valtaaminen naapurivaltioilta ja niiden liittäminen omaan alueeseensa. Olihan esimerkiksi voimapolitiittisen realismin lähtökohtien alkuperäinen systematisoija Hans J. Morgenthau taustaltaan natsi-Saksasta paennut juutalainen: hän formuloi klassisen realismin periaatteet vastapainoksi imperiaaliselle valloituspolitiikalle.

Venäjän vuonna 2014 toteuttama Krimin niemimaan valtaaminen ja duumalla teetetty päätös sen liittämisestä Venäjän federaation osaksi eivät ole realismin, vaan valloituspolitiikan mukaisia toimia. Paremminkin voimapolitiittisen realismin mukaiseksi toimintamalliksi voisi kuvata näistä Venäjän teoista kummunnutta Yhdysvaltain ja EU:n päättäväisyyttä luoda vastavoimaa tälle Venäjän etenemisen muodostamalle haasteelle. Läntiset

pakotteet Venäjää vastaan ja uusi läntinen valmius tehostaa kykyä myös sotilaallisesti vastata Venäjän mahdollisiin uusiin haasteisiin on nimenomaan tasapainopolitiikkaa. Venäjä haastaa toimillaan eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän sopimusperusteita ja vakautta, ja länsi asettaa vastavoimaa tämän haasteen patoamiseksi.

Asetelmaa voisi kuvata seuraavasti: Yhdysvallat ja EU lähtivät Ukrainan-politiikassaan 2010-luvun alussa siitä, että Euroopan sopimusvaraisen turvallisuusjärjestelmän mukaisesti Ukrainalla on kansainvälisesti tunnustettu oikeus valita itse oma yhteiskuntajärjestelmänsä, ulkopoliittinen suuntautumisensa ja turvallisuusratkaisunsa. Toimiessaan tältä pohjalta Ukraina ei muodostanut uhkaa kenenkään naapurinsa turvallisuudelle tai alueelliselle koskemattomuudelle. Venäjä puolestaan määritteli näin syntyneen tilanteen *uhaksi* yksipuolisesti määrittelemänsä etupiirin varjelemisen kannalta ja *mahdollisuudeksi* laajentaa omaa valtioaluettaan naapurimaansa kustannuksella.

MIKÄ RATIONAALISUUS?

Kun osapuolten päätöksentekoa kriisin muotoutuessa ja kärjistyessä tarkastellaan, mitä siis voidaan sanoa päätöksenteon rationaalisuudesta? Ensinnäkin Ukrainan kriisi on osoittanut, että tämän artikkelin alussa esitetty kritiikki kriisipäätöksen-

27 Esim. Stanley Hoffmann, ”Notes on the Limits of ‘Realism’”, *Social Research*, Vol. 48, No. 4, Winter 1981.

teon yksinkertaistavia rationaalisuusole- tuksia vastaan osuu tässä tapauksessa var- sin hyvin oikeaan. Esimerkiksi tällaista on kritiikki, jota Jonathan Kirshner esittää kriisipäätöksentekoon ja päättäjien hallit- seman tietämyksen yhdenmukaisuuteen kohdistuvia ns. hyperrationalistisia ole- tuksia kohtaan.

Sitten joudutaan kysymään, missä määrin päätöksenteon osalta tällaisissa tilanteissa rationaalisuuden astetta voi- daan ylipäätään mitata? Osapuolet, siis Ukrainan kriisin osalta yhtäältä Venäjä ja sen tukemat Ukrainan separatistiryhmät ja toisaalta Yhdysvallat, EU ja niiden tu- kea nauttiva Ukrainan johto tulkitsevat tapahtumatodellisuuden niin eri tavalla, että niiden voidaan sanoa tässä tapauk- sessa asuttavan erilaisia *rationaalisuuden maailmoita*. Näiden kilpailevien rationaa- lisuuskäsitysten suhteellisesta toimivuu- desta voidaan kuitenkin tehdä päätelmiä: arvorelativismiin ei ole perusteita.

Millä mitataan kriisipäätöksenteon taustalla olevien todellisuuskäsitysten pi- tävyyttä? Menestyksellisyysdelläkö, ja jos sillä niin mikä on mittaamisen aikajänne ja mitkä ovat sen kriteerit? Laajentumis- politiikalla voi saavuttaa ajallisesti rajoit- tettua alueellista etenemistä, mutta sitä on paha tulkita menestykseksi. Tämän syn- nyttämä kansainvälinen reaktio kerryttää siitä laskun maksettavaksi. Tuo kansain-

välinen reaktio on luonteeltaan sellaisen vastavoiman luomista, joka toteuttaa voimatasapainon hakemisen logiikkaa. Mutta se nojaa myös vallitseviin käsityk- siin sekä kansainvälisestä oikeudesta että Euroopasta puheen ollen myös sopimus- varaisesta turvallisuusjärjestelmästä.

Koska Venäjä esittää läntiselle tulkin- nalle vaihtoehtoiset perustelunsa niin dra- maattisille kriisitoimille kuin mitä se on Ukrainan kriisin tapauksessa toteuttanut, sen on pakko esittää nämä perustelut suo- rastaan omana maailmanselityksen malli- naan. Muussa tapauksessa perustelut eivät riittäisi edes Venäjän oman toimintalogii- kan mukaan, edes oman maan kansalaisil- le esitettyinä.

Mutta kun Venäjä tällaisen mallin esit- tää, on se ristiriidassa vallitsevan kansain- välisen oikeuden ja ETYK:n päätösasia- kirjassa sovitun kanssa. Ja silloin tullaan tuollaisten todellisuuskäsitysten pitävyy- den varsinaisen mittarin äärelle. Jos Ve- näjä asettuu tulkinnoillaan tällä tavoin kansainvälisessä yhteisössä hallitsevia ja vakiintuneita kansainvälistä oikeutta ja eurooppalaisen turvallisuuden sopimus- järjestelmää koskevia käsityksiä vastaan, Venäjän tulkinnat törmäävät yhteen kan- sainvälisen todellisuuden kanssa. Ja täl- löin Venäjä on se osapuoli joka kärsii, eikä tätä asetelmaa voi muuttaa propaganda- sodalla ja trollitehtailuilla.

Lähteet

- Allison, Graham T., *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston, MA: Little, Brown 1971.
- Fearon, James G., "Rationalist Explanations for War", *International Organization*, Vol. 49, No. 3, Summer 1995.
- Freedman, Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, NY: St. Martin's Press 1981.
- Gaddis, John Lewis, "International Relations Theory and the End of the Cold War", *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter 1992–93.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 1981.
- Hoffmann, Stanley, "Notes on the Limits of 'Realism'", *Social Research*, Vol. 48, No. 4, Winter 1981.
- Holsti, Ole R., *Crisis, Escalation, War*, Montreal: McGill – Queens University Press 1972.
- Janis, Irving L., *Victims of Groupthink*, London: Houghton Mifflin 1972.
- Janis, Irving L. & Leon Mann, *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment*, New York, NY: The Free Press 1977.
- Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1976.
- Jervis, Robert, "Rational Deterrence: Theory and Evidence", *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989.
- Kahn, Herman, *On Thermonuclear War*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1960.
- Kahn, Herman, *Thinking about the Unthinkable*, New York, NY: Horizon Press 1962.
- Kahn, Herman, *On Escalation: Metaphors and Scenarios*, New York, NY: Praeger 1965.
- Kirshner, Jonathan, "Rationalist Explanations for War?", *Security Studies*, Vol. 10, No. 1, Autumn 2000.
- Kirshner, Jonathan, "The Economic Sins of Modern IR Theory and the Classical Realist Alternative", *World Politics*, Vol. 67, No. 1, January 2015.
- Lebow, Richard Ned & Janice Gross Stein, "Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter", *World Politics*, Vol. 41, No. 2, January 1989.
- Mearsheimer, John J., "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 5, September/October 2014.
- Morgenthau, Hans J., *Scientific Man vs. Power Politics*, Chicago, IL: University of Chicago Press 1946.
- Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations*, 3rd ed., New York, NY: Knopf 1960.
- Reynolds, Charles, *The Politics of War: A Study of the Rationality of Violence in Inter-State Relations*, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf 1989.
- de Rivera, Joseph, *The Psychological Dimension of Foreign Policy*, Columbus, OH: Charles Merrill 1968.
- Schelling, Thomas C., *The Strategy of Conflict*, New York, NY: Oxford University Press 1960.
- Schelling, Thomas C., *Arms and Influence*, New Haven, CT: Yale University Press 1966.
- Schoemaker, Paul J.H., "The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations", *The Journal of Economic Literature*, Vol. 20, No. 2, June 1982.
- Simon, Herbert A., *Models of Thought*, New Haven, CT: Yale University Press 1979.
- Simon, Herbert A., *Reasons in Human Affairs*, Oxford: Basil Blackwell 1983.
- Steinbruner, John D., *The Cybernetic Theory of Decision: New Dimensions of Political Analysis*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1974.
- Wolfers, Arnold, "The Goals of Foreign Policy" teoksessa Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration*, Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press 1962.
- Zagare, Frank Z., "Rationality and Deterrence", *World Politics*, Vol. 42, No. 2, January 1990.